

Mieczysław Szaciński

Autorskie dobra osobiste po śmierci twórcy

Palestra 31/2(350), 31-37

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MIECZYŚLAW SZACIŃSKI

AUTORSKIE DOBRA OSOBISTE PO ŚMIERCI TWÓRCY

Przedmiotem opracowania są zagadnienia związane z ochroną dzieła po śmierci twórcy.

Po omówieniu reprezentatywnych poglądów doktrynalnych i rozwiązań legislacyjnych, autor analizuje znaczenie art. 53 i 54 prawa autorskiego z dnia 10 lipca 1952 r., formułując wnioski de lege lata.

I

Sprawa dziedziczenia autorskich dóbr osobistych w naszym prawie zdaje się nie budzić wątpliwości. Z treści bowiem art. 922 § 1 k.c. wynika, że na spadkobierców przechodzą prawa i obowiązki majątkowe zmarłego, a § 2 stanowi, iż nie należą do spadku prawa i obowiązki zmarłego związane z jego osobą, jak również prawa, które z chwilą jego śmierci przechodzą na oznaczone osoby niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami.

Takimi prawami ściśle związanymi z osobą fizyczną są prawa chroniące dobra osobiste, jak zdrowie, cześć, nazwisko itd. Szczególny rodzaj dóbr osobistych stanowią autorskie dobra osobiste, związane z emocjonalnym stosunkiem twórcy do jego dzieła i chronione przede wszystkim pod postacią prawa do ojcostwa dzieła, jego integralności i decydowania o udostępnieniu utworu publiczności. Tak więc istotne znaczenie w autorskich dobrach osobistych mają elementy subiektywne wynikające z więzi uczuciowej autora z jego dziełem, znajdującej wyraz m. in. w przeżyciach psychicznych twórcy związanych z jego reputacją w opinii publicznej lub kręgach profesjonalnych.¹

Stosunek uczuciowy do dzieła i przeżycia psychiczne twórcy wygasają jednak z chwilą jego śmierci, a skoro należą one do istotnych elementów treści autorskich dóbr osobistych, to przyjęcie ich dziedziczności staje się konstrukcją opartą na fikcji. Ale w tym zakresie, w jakim prawa osobiste są konstrukcjami cywilnoprawnymi, ustawodawca może stosować inne rozwiązania niż te, które wydawałyby się prostą konsekwencją faktu śmierci osoby fizycznej.

Nie jest więc niczym niezwykłym, że zarówno w ustawodawstwie jak i doktrynie występują różnorodne konstrukcje prawne zmierzające do zapewnienia po śmierci twórcy ochrony dzieła, odpowiadającej przysługującym za życia autora jego uprawnieniom osobistym.

¹ W doktrynie podkreśla się jednak występującą nieraz potrzebę obiektywizacji stanowiska autora. Por. B. Kordasiewicz: W sprawie obiektywnych i subiektywnych kryteriów oceny naruszania dóbr osobistych (w:) Prace z prawa cywilnego wydane dla uczczenia pracy naukowej prof. Józefa Stanisława Piątowskiego, 1985, str. 17–40 i powołana tam literatura.

II

Przepisy prawa autorskiego krajów socjalistycznych dotyczące ochrony utworu po śmierci autora, a w szczególności prawa do integralności dzieła, ukierunkowane są przede wszystkim dążeniem do utrwalenia narodowego dorobku kulturalnego.

Zgodnie z § 34 ust. 2 ustawy z 13 września 1965 r. o prawie autorskim NRD zapewnienie ochrony prawa do integralności dzieła i renomy autora należy, po wygaśnięciu uprawnień twórcy, do właściwych państwowych organów i instytucji. Do czasu wygaśnięcia ochrony uprawnienia te przechodzą na spadkobierców (§ 33 ust. 2), ale już przedtem czuwanie nad przestrzeganiem praw autorskich wybitnych pisarzy, artystów lub pracowników naukowych może być powierzone — na podstawie uchwały Rady Ministrów — organowi państwowemu lub innej instytucji (§ 35).

Według art. 5 rumuńskiego prawa autorskiego z 18 czerwca 1956 r z chwilą śmierci autora obowiązek ochrony autorstwa, integralności i właściwego wykorzystania dzieła przechodzi na odpowiedni związek autorski lub stowarzyszenie, a w ich braku — na właściwą agencję państwową.

W myśl art. 481 i 499 kodeksu cywilnego R.SFRR ochronę niemajątkowych praw do dzieła po śmierci autora wykonują osoby wskazane przez twórcę oraz organizacje, do których należy ochrona praw autorskich.

Zgodnie z przepisem art. 53 § 2 polskiego prawa autorskiego z 10 lipca 1952 r., po śmierci twórcy, jeżeli nie wyraził on innej woli, z powództwem o ochronę autorskich dóbr osobistych mogą wystąpić: małżonek, rodzice, dzieci lub rodzeństwo twórcy. Ponadto, według art. 54 prawa autorskiego, z powództwem o ochronę autorskich dóbr twórcy może również wystąpić stowarzyszenie twórców właściwe ze względu na rodzaj twórczości. W doktrynie zwrócono uwagę, że treść art. 53 § 2 prawa autorskiego nie przesądza o tym, czy chodzi tu o ochronę twórcy i jego bliskich, czy też o ochronę interesu publicznego.² Nie jest również jednoznaczne, ochronie czyich interesów służyć ma legitymacja procesowa, udzielana stowarzyszeniu twórców na podstawie postanowień art. 54 omawianej ustawy.

III

Według niektórych autorów koncepcja przenoszalności praw osobistych w drodze spadkobrania ma umożliwić ochronę interesów moralnych zmarłego twórcy. Prawo moralne po śmierci twórcy uzyskuje charakter „prawa funkcyjnego”, które powinno zabezpieczać poszanowanie ojcostwa oraz integralności dzieła. Jednocześnie wraz z ochroną osobowości twórczej autora prawo moralne po śmierci twórcy służyć ma interesom ogólnym kultury i społeczeństwa zgodnie z celem i funkcją socjalną tego prawa.³

² J. Bleszyński, M. Staszaków: *Prawo autorskie i wynalazcze*, 1983, str. 169.

³ G. Michaélidès-Nonaros: *La protection des intérêts moraux de l'auteur comme postulat de la culture*, „Le Droit d'auteur”, 1979, nr 2, str. 38—39.

Przenoszalność praw osobistych na spadkobierców uzasadniona jest również ścisłym związkiem ochrony moralnej i majątkowej. W konsekwencji część doktryny uznaje za przenoszalne wszystkie uprawnienia wynikające z prawa moralnego w zakresie związanym z eksploatacją utworu przez osoby trzecie. Jedynie sam rdzeń prawa moralnego autora jest nieprzenoszalny.⁴

Koncepcja dalszej ochrony praw osobistych twórcy przez spadkobierców spotkała się jednak w doktrynie z krytyką. Podkreślano, że właściwie niejasną jest rzeczą, czyje interesy moralne po śmierci autora są chronione: zmarłego czy jego spadkobierców? Wątpliwości budziło także, dlaczego twórczość autorska miałaby podlegać ochronie po śmierci twórcy, gdy tymczasem z takiej ochrony nie korzysta twórczość znajdująca się poza prawem autorskim, chociaż może być od dzieł chronionych prawem autorskim wartościowsza, a w szczególności od utworów, w których wkład twórczy zaliczany jest do tzw. *kleine Münze*. Wskazywano, że teoria o spadkobiercy jako o duchowym przedstawicielu zmarłego zawodzi zarówno dogmatycznie jak i praktycznie. Trudno orzec, czy w konkretnym wypadku autor korzystałby z prawa do ochrony swych dóbr osobistych. Ponadto spadkobierca często ze względów materialnych jest właśnie zainteresowany liberalnym ujęciem przestrzegania praw osobistych, które przysługiwały twórcy dzieła.⁵

Dostrzegając nieadekwatność konstrukcji dziedziczenia praw osobistych, niektórzy autorzy formułują koncepcje, które mają służyć ochronie praw zmarłego z pominięciem spadkobrania. Tak np. uznając, że transmisja prawa moralnego po śmierci autora nie następuje w sensie właściwym dla praw majątkowych, tworzy się konstrukcję powołania mandatariusza, który stojąc na straży praw moralnych autora, kieruje się jego domniemaną wolą.⁶

W polskiej doktrynie nie budzi wątpliwości, że prawa osobiste wygasają z chwilą śmierci ich podmiotu i nie przechodzą na spadkobierców.⁷ W konsekwencji także autorskie dobra osobiste nie są przedmiotem dziedziczenia.⁸

W uzasadnieniu projektu ustawy o prawie autorskim, sporządzonym przez wybitnych cywilistów i uchwalonym przez Komisję Kodyfikacyjną 9 kwietnia 1923 r., sformułowana została teza, że prawa osobiste twórcy dzieła służące do ochrony jego interesów idealnych (duchowych) są wie-

⁴ G. Krüger-Nieland: *The Moral Right of the Author, a Particular Manifestation of the General Personal Right*, GEMA, News 1980, nr 20, str. 11

⁵ M. Hunziker: *Monismus oder Dualismus im schweizerischen Urheberrecht*, UFITA 1984, t. 97, str. 134–136.

⁶ G. Gavin: *Le droit moral de l'auteur dans la jurisprudence et la législation françaises*, Paryż 1960, str. 264.

⁷ S. Grzybowski: *System prawa cywilnego*, t. I, str. 5.

⁸ S. Ritterman: *Komentarz do ustawy o prawie autorskim*, 1937, str. 77; E. Modrzejewski: *Wybrane zagadnienia prawa autorskiego*, 1969/1970, s. 45; S. Grzybowski: *Autorskie dobra osobiste* (w:) S. Grzybowski, A. Kopff, J. Serda: *Zagadnienia prawa autorskiego*, 1973, str. 245.

czyste i nieprzenoszalne. Prawa te jednak „po śmierci autora przyznać należy małżonkowi, dzieciom lub krewnym autora ze względu na interes wyższy, który osoby te odczuwać mogą wobec utworu pozostającego”. Ochrona prawna powinna być cywilistyczna, ale oparta na zasadach analogicznych do rzymskiej *actio iniuriarum aestimatoria*.⁹ Podobnym do określonych przez Komisję Kodyfikacyjną celom służy w doktrynie koncepcja *droit moral* jako pojęcia szerszego od uprawnień osobistych twórcy. Według niej *droit moral* stanowi całokształt praw niemajątkowych służących ochronie dzieła oraz osobistego stosunku do utworu podmiotów chronionych z mocy przepisów prawa autorskiego.¹⁰

Wyrażany był również pogląd, że jakkolwiek wraz ze śmiercią twórcy jego uprawnienia osobiste wygasają, to jednak w ich miejsce wchodzi uprawnienia osób bliskich, wynikające z ich stosunku emocjonalnego do zmarłego twórcy i jego dzieła. Są to własne prawa osób bliskich związane z kultem zmarłego, przede wszystkim prawo małżonka i najbliższych krewnych.¹¹ Osoby wymienione w art. 53 § 2 prawa autorskiego dysponują własnym prawem podmiotowym.¹²

Niektórzy autorzy uznali, że powództwa o ochronę autorskich dóbr osobistych oparte na przepisach art. 53 § 2 i 54 ustawy o prawie autorskim mają charakter wąsko ujętych *actiones populares*, mających na celu ochronę publicznych interesów, których przedmiotem są dobra kultury narodowej.¹³

Według innego poglądu autorskie uprawnienia osobiste trwają po śmierci twórcy i są realizowane we własnym imieniu przez wskazane w ustawie osoby w interesie twórcy i interesie społecznym — na zasadach szeroko pojętego zastępstwa pośredniego.¹⁴

Tworzenie powyższych konstrukcji prawnych nie wydaje się jednak ani trafne, ani potrzebne. Trudno mówić o osobach uprawnionych do ochrony autorskich dóbr osobistych jako zastępcach pośrednich, gdyż zastępca jest konstrukcją prawa majątkowego i powinien działać na cudzy rachunek, pomiędzy zaś zastępcą a osobą, którą zastępuje, powinien istnieć określony stosunek wewnętrzny.¹⁵

Także koncepcja *actionis popularis* nie jest przekonująca, gdyż do

⁹ S. Gołąb: Ustawa o prawie autorskim z dnia 29 marca 1926 r. z materiałami, Warszawa, 1928, str. 262.

¹⁰ W. Serda: *Droit moral po śmierci twórcy*, „Zeszyty Naukowe UJ — Prace z wynalazczości i ochrony własności intelektualnej”, 1978, z. 17, s. 73.

¹¹ S. Grzybowski: System prawa cywilnego, t. I, str. 5 i 8.

¹² W. Serda: op. cit., str. 101 oraz J. Bleszyński: Tłumaczenie i jego twórca w polskim prawie autorskim, 1973, str. 145.

¹³ J. Gwiazdomorski: Prawo spadkowe w zarysie, 1968, str. 37 i E. Modrzejewski: op. cit., str. 45—46.

¹⁴ J. Bleszyński: Tłumaczenie i jego twórca w polskim prawie autorskim, 1973, str. 146.

¹⁵ S. Szer: Prawo cywilne — Część ogólna, 1967, str. 386—387. A. Wolter: Prawo cywilne — Zarys części ogólnej, 1967, str. 278.

skargi takiej miał prawo każdy obywatel, co było jej istotną cechą,¹⁶ a tymczasem krąg osób wymienionych w art. 53 § 2 i 54 prawa autorskiego jest bardzo ograniczony.

Artykuły 53 § 2 i 54 ustawy o prawie autorskim wymieniają osoby, które *ex lege* legitymowane są do występowania z powództwem o ochronę dóbr niemajątkowych. Sformułowania obowiązującej ustawy mówiące o ochronie autorskich dóbr osobistych wydają się wadliwe, a to wobec przyjętej w polskim prawie cywilnym zasady nieprzenoszalności praw osobistych w drodze dziedziczenia. Art. 53 § 2 wymienia osoby, które z reguły zaliczyć można do osób bliskich. Motywem ochrony mogą być ich własne dobra osobiste wynikające z więzi uczuciowej, która łączyła te osoby ze zmarłym autorem i jego dorobkiem twórczym. Realizowana przez te osoby ochrona może jednocześnie służyć interesom społecznym. Teleologiczna wykładnia art. 54 prawa autorskiego zdaje się uzasadniać wniosek, że przepis ten zmierza do ochrony dzieł zmarłych twórców jako dorobku kulturalnego, zasługującego na ochronę ze względu na interes społeczny.

Należy odnotować wyrażony w doktrynie prawa autorskiego pogląd, że interes społeczny w zakresie ochrony twórczości autora po jego śmierci może mieć znaczenie jako ograniczenie ochrony interesów osób wymienionych w art. 53 § 2 i art. 54 prawa autorskiego.¹⁷ Treść § 2 art. 53 prawa autorskiego wskazuje na to, że zamiarem ustawodawcy było przekazanie pieczy nad dobrami osobistymi zmarłego autora (w szczególności prawa do integralności dzieła i prawa do ojcostwa dzieła) osobom bliskim twórcy. Z tekstu przepisu nie wynika jednak, aby twórca w złożonym oświadczeniu woli nie mógł upoważnić jakiegokolwiek innej osoby do ochrony jego autorskich dóbr osobistych. Wyznaczone w tym celu mogą być nie tylko osoby fizyczne, ale i prawne, jeżeli ochrona dóbr osobistych mieści się w granicach ich zdolności prawnej (art. 36 k.c.). W razie powołania takich osób, z użytego zwrotu: „jeżeli nie wyraził on innej woli” wynika, że jedynie te właśnie osoby wskazane przez twórcę są uprawnione do ochrony jego autorskich dóbr osobistych z wyłączeniem bliskich wymienionych w § 2, jeżeli osoby upoważnione przez autora do tego kręgu nie należą. Forma desygnowania osób uprawnionych nie jest w przepisie określona. Odpowiednie oświadczenie woli może więc być złożone zarówno w testamencie w charakterze stosownego polecenia (art. 982 k.c.), jak i w innym dokumencie, a nawet bez zachowania formy pisemnej. Sformułowanie § 2 art. 53 ustawy o prawie autorskim dało podstawę do wyrażenia w doktrynie poglądu, że do wystąpienia po śmierci twórcy z powództwem o ochronę autorskich dóbr osobistych wymaga jest zgoda wszystkich uprawnionych, a zatem jednomyślność.¹⁸ Pogląd ten nie znajduje dostatecznego uzasadnienia w tekście przepisu.

¹⁶ R. Taubenschlag: Rzymskie prawo prywatne, 1955, str. 94.

¹⁷ J. Serda: op. cit., str. 104.

¹⁸ S. Grzybowski: Autorskie prawa osobiste, op. cit., str. 259.

IV

Jeżeli motywem określenia kręgu osób uprawnionych w myśl art. 53 § 2 i 54 prawa autorskiego była ochrona dóbr osobistych osób bliskich twórcy oraz dorobku kulturalnego, to nasuwa się pytanie, czy wymienione w powyższych przepisach osoby przejmują *en bloc* uprawnienia, które przysługiwały zmarłemu twórcy. W doktrynie występują w tym względzie różne stanowiska.

Według jednego poglądu zakres ochrony przysługującej osobom wymienionym w art. 53 § 2 i 54 prawa autorskiego jest taki sam, jaki przysługuje samemu autorowi. Zakres ten jest pełny i niczym nie ograniczony.¹⁹ W konsekwencji osoba bliska twórcy może wyrażać zgodę lub odmawiać zgody na publikowanie dzieła, wyrażać zgodę na wprowadzenie do dzieła zmian itd., czyli wykonywać pozytywne atrybuty składające się na autorskie dobra osobiste.²⁰

Zgodnie zaś z innym stanowiskiem niektóre uprawnienia osobiste twórcy wygasają z chwilą jego śmierci, jak np. prawo do wycofania dzieła z obrotu (*droit de retrait*), prawo do wprowadzania zmian w utworze (*droit de repentir*) i prawo do publikowania dzieła, jeżeli twórca nie wyrażał na to zgody.²¹

De lege lata interpretacja przepisów art. 53 § 2 i art. 54 powinna uwzględniać zarówno cele społeczne jak i prawo osobiste osób bliskich twórcy oraz fakt, że prawa majątkowe autora przechodzą na spadkobierców, którymi mogą być osoby spoza kręgu określonego w powołanych wyżej przepisach.

W wypadku gdy spadkobiercy nie są osobami wymienionymi w art. 53 § 2 i art. 54 prawa autorskiego lub gdy twórca wyznaczył do ochrony dóbr osobistych inne osoby niż spadkobiercy, mogą powstawać sytuacje kolizyjne, gdyż spadkobiercom do czasu, gdy dzieło stanie się *domaine public*, będą przysługiwały uprawnienia majątkowe przede wszystkim do zawierania konkretnych umów o eksploatację utworu, a osobom chroniącym prawa osobiste przysługiwałyby — przy wykładni rozszerzającej wymienione wyżej przepisy — takie uprawnienia, jak decydowanie o udostępnieniu utworu publiczności lub udzielanie zezwolenia na opracowanie utworu w trybie art. 3 prawa autorskiego, a także na wprowadzanie zmian w utworze w celu jego dalszej eksploatacji. Wskutek współzależności powyższych uprawnień zachodzić mogą wypadki skutecznego blokowania prawnień majątkowych spadkobierców przez osoby chroniące dobra osobiste.

¹⁹ E. Modrzejewski: op. cit., str. 46.

²⁰ J. Bieszyński, M. Staszów: op. cit., str. 171—172.

²¹ G. Michaélidès-Nonaros: op. cit., str. 39; W. Serda: op. cit., str. 105 i 115; Ph. Gaudrat: La protection des logiciels par la propriété littéraire et artistique, „Revue internationale du droit d'auteur”, 1986, t. 128, str. 259.

Wykładnia słowna przepisów art. 53 § 2 i art. 54 prawa autorskiego, a także odesłanie w § 2 art. 53 do jego § 1 wskazuje na to, że uprawnienia osób w tych przepisach wymienionych ograniczają się do ochrony dóbr osobistych realizowanej przez roszczenia określone w § 1 art. 53 prawa autorskiego. Również interpretacja teleologiczna powyższych przepisów zdaje się prowadzić do podobnego wniosku. Można bowiem zasadnie bronić poglądu, że wymienione przepisy zabezpieczają w stopniu dostatecznym interesy osobiste i społeczne przed eksploatacją utworów w sposób te interesy naruszający. Tak zwane pozytywne prawa osobiste twórcy wygasają z jego śmiercią i trudno byłoby dopatrzeć się *rationis legis* w ich dalszym utrzymaniu.

STANISŁAW KOŁODZIEJSKI

ŚWIADCZENIA PODATKOWE ROLNIKÓW INDYWIDUALNYCH

Autor omawia ważne zagadnienie opodatkowania rolników indywidualnych. Podaje zasady opodatkowania dochodów z produkcji rolnej podstawowej i z tzw. działów specjalnych oraz postępowanie podatkowe.

I

Wprowadzenie

Nowe uregulowanie — na podstawie diametralnie różniących się od dotychczas stosowanych kryteriów — systemu podatkowego na wsi stało się absolutną koniecznością. Żeby zrozumieć te nowe unormowania, należy przypomnieć, iż podatek gruntowy, zastąpiony obecnie podatkiem rolnym od gruntów, nie ulegał zmianie od 20 lat, mimo że warunki ekonomiczne oraz stosunki społeczne w rolnictwie ulegały w tym okresie zasadniczym przekształceniom i zmianom. Ta przestarzała struktura podatkowa nie odpowiadała już nowemu zapotrzebowaniu społecznemu, któremu przecież podatki te miały służyć. Nie chcąc być gołosłownym w tym względzie, pozwolę sobie przypomnieć, że podatek gruntowy oparty na przychodowości szacunkowej gospodarstw rolnych wynosił w 1983 r. z jednego hektara przeliczeniowego zaledwie 387 zł,¹ natomiast łącznie ze świadczeniem

¹ Por.: Podatek rolny, PPW „Rzeczpospolita” 1985, s.1; T. Wyszomirski: System finansowy w polskim rolnictwie PWRI, Warszawa 1978.